

La repoblació mallorquina a la Marina Alta i al seu entorn en el segle XVII

per Josep Costa i Mas

Com tothom sap la Reconquesta va implicar un assentament català prioritari a les contrades litorals del País Valencià, juxtaposat a l'antic poblament musulmà. Açò mateix es dona a la Marina Alta ¹ cap a mitjan del segle XIII: Jaume I comissiona al capità En Carròs per a repartir cases i terres a Dénia entre els conqueridors, i a Pego, després del primer repartiment i de les revoltes d'Al Àzraq, el 1279 l'infant En Pere atorga carta a uns cavallers perquè el repoblen amb hòmens de Barcelona (R. CHABÁS).

Al començament del segle XVII tan sols hi ha tres nuclis amb net predomini de cristians vells: Dénia, Xàbia i Pego, i altres tants de població mixta, amb fort contingent morisc: Murla, Fornà i Ondara. Els efectius moriscos sumaven prop de 2.000 cases o focs, més de $\frac{2}{3}$ del total.

L'expulsió d'aquestos, decretada el 1609, fou nefasta per a la demografia comarcal. Recordem, com a incís, que, un colp sublevats els moriscos contra tal disposició, s'atrinxeraren a la Vall i Penyó de Laguar, però sense èxit; aquestos foren expellits pels ports de Dénia i Xàbia (H. LAPEYRE).

Immediatament s'inicia el procés repoblador sota la direcció dels senyors feudals, destacant l'actuació del VIè Duc de Gandia que aconseguirà transvasar als seus dominis un tròpell de pagesos mallorquins, iniciativa que fou secundada pels senyors de la rodalia, de manera que els illencs resultaran ser el principal ele-

ment colonitzador del buit deixat pel vell substrat morisc,² compartint l'espai amb als cristians vells assentats des de la Reconquesta.

El present article és una mena d'avanç d'un estudi en curs. La font bàsica són els *Quinque Libri* dels arxius parroquials — sempre que aquestos conserven dades anteriors al 1646 — i molt especialment els referents als esponsoris, ja que aquestos solen constatar la naturalesa dels contraents. Acudim també a fonts bibliogràfiques (esmentem alguns AUTORS), a certa documentació de l'Arxiu del Regne — cartes de poblament, algunes ja publicades, i el *veïnat del 1646* — així com a l'espectre de llinatges més recent (pres de CARMEL GINER i dels padrons actuals).

A efectes operatius dividim la comarca en tres parts:

Zona N-NO.—Té de comú ser majoritàriament feu del Duc de Gandia, al qual pertanyen les viles de Pego, Orba i Murla (aquesta inclosa a l'àrea sud) i també les Valls de Gallinera, Ebo i Laguar que, amb la d'Alcalà, les anomenarem "Valls del NO". La presència del nucli cristià de Pego i la infeudació al virrei de les Illes són factors decisius.

A les Valls del NO la immigració mallorquina és quasi omnipresent. El secular aïllament d'aquestes cubetes intra-muntanyenques ha imposat una llarga endogàmia — "...casándose casi siempre entre sí los del

¹ Seguim en aquest treball la divisió comarcal del Dr. ROSSELLÓ VERGER, segons la qual la Marina Alta o Marquesat comprén, *grosso modo*, els antics partits judicials de Dénia i Pego.

² Per altra banda no extingit del tot, puix el 1610-11 són batetjats nombrosos infants, fills de moros expellits, a Dénia, Pego i Murla.

mismo Valle, están emparentados casi todos”, diu el rector de Benissivà el 1765 — que fa que els cognoms perduren sense mescla fins ara.

CAVANILLES esmenta que Gallinera va ser poblada per 150 famílies mallorquines, i al seu llibre de casos (1628-)³ figuren 21 illencs — del Pla central de Mallorca, d'Andratx, etc. —, açò és $\frac{2}{3}$ dels contraents amb origen especificat⁴ (l'altre terç vé dels pobles veïns i són de llinatge igualment mallorquí). Aquestos cognoms es repeteixen al veïnat de 1646, predominant, talment com ara, els Alemany, Seguí, Cortell, Palou, Verger i Palmer. L'isolament de la Vall facilità la vigència dels costums insulars, fins i tot la parla popular; per cert, hi ha una anècdota que fa riure (o plorar, segons es mire): en 1816 el capellà de Benirrama, ben sorprès, afirmava que a l'arxiu de l'església ha descobert un “intitulado *Quinque Libri* — datat el 1611 — escrito en lengua Bazcuenze” (sic).⁵

A la Vall de Laguar el 1611 vingueren 27 pobladors “*omnes agricolae ex insula maioricarum oriundi*”;⁶ allí casen 31 nascuts a Artà (Riera, Ballester, Moll, Mas), 10 a Manacor, 7 a Lluçmajor (Oliver, Mas), 3 a Petra (Mengual) i així fins 69 illencs (hem subratllat sols els cognoms que dominen avui).

Els llinatges predominants avui a Ebo coincideixen — llevat dels Moll i Mas — amb els del veïnat de 1646: Mengual, Frau, Llodrà, Muntaner, Maçanet; altres d'aquesta data son Fluixà — de Manacor — Monjo, Piera, etc. L'origen mallorquí sembla indubtable.

Alcalà no pertanyia al Duc sinó a la família Català; dels *Q. Libri* deduïm una immigració remarcable d'Ibi, seguida de mallorquins i d'altres localitats valencianes. Dins la Vall, el lloc de Beniaia és l'habitable preferit dels illencs: Servera, Cortell, Malonda (de Sta. Margalida), Porcell (d'Andratx).

Entre els contraents (1626-) de la parroquial d'Orba (amb l'anex Benidoleig) hi ha 42 persones no nades *in situ*, d'elles la meitat són de la comarca (Pego, Murla...), un quart del Regne (la Safor) i l'altre de l'arxipèlag. El 1646 Orba presenta un veritable safareig de cognoms, molts d'ells nombrosos a Pego; suposem una

re població pegolina amb aportacions insulars. El 1611 a Benidoleig reben carta de poblament set famílies mallorquines i quatre pegolines, però hagueren d'anar-se'n, donat que el 1646 sols resta un d'aquestos llinatges; en l'interim ve a casar-se gent de Manacor, Andratx i Porreres, de manera que en la darrera data dominen els cognoms illencs, com Ballester, Caselles, Far i Llull.

A la Vall de Pego cal distingir: a) la vila cristiana, emissària i al mateix temps receptora de gent, de manera que al *cappatró de bens entre 1610 i 1620* apareixen 77 llinatges nous (C. GINER) i als *Quinque Libri* de 1612-26 consta certa representació insular. b) A l'Atzúvia el senyor, F. de Roca, atorga carta el 1611 a sis pagesos de Mallorca, entre ells un Pons i un Vicens, que avui dominen junt als Server i Alemany que s'incorporarien després. c) També el 1611 el Duc de Gandia assenta 25 veïns de Pego als llogarets de Benumeia, Favara i Atzaneta, on el 1646 hi ha algun cognom illenc com Rosselló i Pons. En resum, després de la població autòctona, la naturalesa dominant a aquesta Vall és la mallorquina.

Zona central.—Comprén el Baix Girona, la Retoria y Dénia; en general, per als pobles d'arrel illenca ens manquen els *Quinque Libri*.

V. Boix assegura dels Llocs (Miraflor, la Setla i Mira-rosa) que els “primeros pobladores... fueron mallorquines; y yo mismo tuve el gusto de leer sus nombres en el comienzo de los libros parroquiales”, avui desafortunadament perduts. El 1646 consten els Saltort (d'Artà), Femenia, Coll, Pons, etc.

El Verger tampoc conserva els llibres, i tot és dubtós. El 1646 són nombrosos els Cardona (¿eivissenc o dianenc?), Costa (sembla d'Eivissa) i Sendra (pegolí)...; pareix un conglomerat de gent de Dénia, de Pego i de les Illes. Esta mescla és extensiva a Beniarbeig, amb cognoms illencs el 1646 com Boronat, Moll i Llull.

Ondara fou una població mixta, amb predomini sarraí (el 83% dels focs, segons un *morabatí* de 1403); cal pensar, doncs, amb la permanència del veïnatge cristià i l'addició —segons el llibre d'esporis (1624)— d'un amàs de gents de Dénia, Xàbia, Teulada, Oliva... i també illencs de Manacor (Cabreria), Muro (Pons), Marratxí (Gelabert), Eivissa, Felanitx, etc.

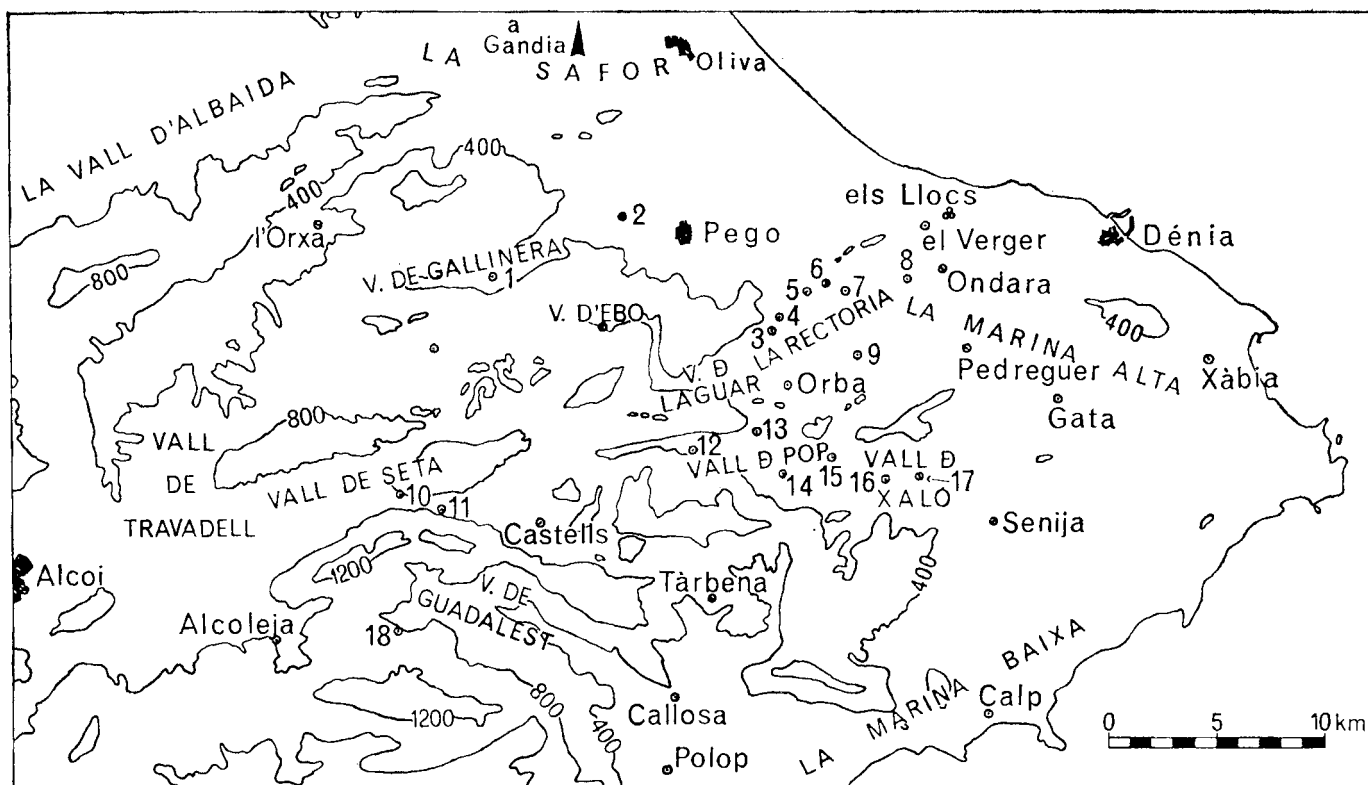
La Rectoria comprén mitja dotzena de poblets, de senyoriu divers. Segons la carta de Sanet i Sagra (1610-11), aquest últim fou poblat per gent del Regne de Granada, de València i de Mutxamel, però d'aquestos cognoms el 1646 sols en resta un. Entre els més nom-

³ D'aquesta manera (1628-) senyalem la data a que comença la part conservada del registre eclesiàstic, que hem consultat fins el 1646 per a enllaçar amb al veïnat d'aquest any. Si aquella data es pròxima al 1609 la cita expressa d'origens forasters és nombrosa, i si no, hi ha molts nascuts *in situ* o omissions de la dada.

⁴ Note's que sempre referim tan sols les persones de naturalesa explicitada; aquestes solen marcar la norma de l'origen de la població.

⁵ Dada facilitada per Josep Vicens i Pasqual, de Pego.

⁶ Carta de poblament de la Baronia d'Alaguar. Arxiu Històric Nacional, secció d'Osuna, lligall 1.007, exp. 14.

MAPA ESQUEMÀTIC DE L'ÀREA AFECTADA, MÉS O MENYS, PER L'INMIGRACIÓ INSULAR

Aclariment.—Assenyalen tan sols les zones i localitats esmentades en el text (Xeraco està emplaçada al nord de Gandia, mentre que Algemés i Albalat es troben més cap al nord, a la Ribera del Xúquer).

1, Benissivà. 2, l'Atzúvia. 3, Tormos. 4, Sagra. 5, el Ràfol d'Almunia. 6, Benimeli. 7, Sanet i els Negrals. 8, Beniarbeig. 9, Benido-leig. 10, Fageca. 11, Famorca. 12, Benigembla. 13, Murla. 14, Parcent. 15, Alcanalí. 16, Xaló. 17, Llíber. 18, Confrides.

brosos avui tenim Ballester, Estela, Carrió, Femenia i Ferragut (llevat del primer ja figuren tots el 1646); el seu origen mallorquí és manifest.

Els primers habitants de Sanet vingueren de Penàguila, Torrent i Oliva, però tampoc en romandrà ningú. Als Negrals, on el 1611 reberen carta sis camperols pegolins, tampoc no en queda traça d'ells, puix el veïnatge de 1646 és nou: Bauzà, Mestre... Avui, al municipi de Sanet i els Negrals també domina l'ascendència insular: Moll, Mut i Llull. Per a la resta del poblets de la Retoria la llista de 1646 ofereix essencialment llinatges illencs; els més nombrosos avui són Llull al Ràfol d'Almunia i a Benimeli, Ballester a Tormos i Ginestar, originari de Lluçmajor, comú als tres pobles (però el 1646 l'únic comú és el pegolí Ferrando, així que hi ha certa aportació de Pegò).

Dènia, com a ciutat cristiana, és repobladora del rera-país, però com a cap del Marquesat, port i plaça forta, atreu immigrants, sobretot comarcals, illencs i estrangers. El seu port, el més accessible des d'Eivis-

sa, explica que abans del 1609 ja hi havia ací gent de les Illes. És als seus llibres de núpcies de 1610-46 quan prolifera aquest corrent, registrant unes 70 persones, d'Eivissa (45 %), Ciutat de Mallorca, Manacor... Destaca també cert corrent digam "pirinenc", figurant mig centenar de persones d'Occitània i de Catalunya.

Zona sud.—Incloem ací la conca mitjana del riu de Xaló, a més de Gata de Gorgos i Pedreguer.

A la Vall de Xaló (amb Llíber) els llibres d'esperoris (1620-) registren 131 persones nades a les illes, algunes d'Eivissa, Pollença, Manacor..., però més de Sta. Margalida (63) — llinatges Serra, Font, Monjo, Albanell, Mestre, Femenia — i de Lluçmajor (41, moltes a Llíber) — cognoms Vidal, Mas, Montserrat, Noguera, etc. —. Tots es repeteixen al 1646 i acostumen ser els dominants avui.

L'assumpte és més confús a la Vall de Pop. a) El cas de Murla, vila mixta, és semblant al de Pegò; al

Q. Libri (1620-) apareix algun cognom illenc — Femenia, Mas, Cloquell, Riera — i fa pensar amb una mescla d'autòctons i mallorquins. b) La Baronia de Parcent (amb Benigembla) és repoblada, per carta de 1612, amb gents segurament vingudes de Pego i Murla; ara bé, al 1646 tan sols conserva la quarta part dels cognoms primitius, mentre que al llistat de núpcies, de data tardana (1631-), figuren Serra, d'Eivissa, Poquet, de Sa Pobla, etc.; així que pareix hi ha hagut una renovació d'origen insular. c) A Alcanalí, segons J. MESTRE, el gros dels primers aveïnats procedeix de la Marina Baixa i punts pròxims, amb algun de Manacor; però després hi ha moltes migracions de divers signe.

L'ascendència illenca de Gata i de Pedreguer és molt evident, però dissortadament manquen de registres parroquials. A Gata, el 1646, dominen els Montfort, Mengual, Mulet, Fons, Salvà...; i si algun veí d'ací figura en les parròquies comarcals sempre és nat a Mallorca (p. ex. Salvà, de Lluçmajor) i açò és extensible a Pedreguer (Costa i Maians, d'Eivissa; Fillol, de Lluçmajor), on el 1646 hi ha molts Fornés, Costa, Simó, Carrió, Ramis, Gaià, etc. "Dels pobles del Marquesat / que parlen més mallorquí, / és Pedreguer sense dubte, / com saben tots per allí" (*cit.* per SANCHIS GUARNER).

Per acabar la relació farem referència al que, fins ara, sabem de la immigració illenca al voltant de la comarca de Dénia.

Marina Baixa.—Sobresurt el cas ben conegut de Tàrbena, que rep gent de Manacor, Pollença i Sta. Margalida, i on el 1646 abunden els Ripoll, Ferrer, Marcó, Monjo, Rosselló, Serra... En Castell de Castells són els Estalric, Mesquida, Pasqual, Tomàs, etc.; sabem de veïns d'aquest poble nats a Sta. Margalida i Lluçmajor. A la Vall de Guadalest els llibres d'esporis registren certa immigració des de Pollença i Sta. Margalida (Santacreu, Torrandell, Font...). En els *Q. Libri* de la Marina Alta apareix, ocasionalment, algun mallorquí veí de pobles com Senija o Confrides. A Calp el 1646 hi ha cognoms com Bonanat i Moll. També s'ha assenyalat la presència de illencs a la Baronia de Polop (FUSTER PÉREZ).

Valls d'Alcoi.—Les parròquies de la Marina Alta registren mallorquins residents a Famorca (Maçanet, de Capdepera), Fageca (Nadal, de Puigpunyent). Alcoleja (Moll, d'Algaida) i a l'Orxa (Mas, de Calvià), on apareixen el 1646 varis cognoms illencs, com Cloquell, Moll i Muntaner. A les Valls de Travadell i de Seta

E. HURTADO testimonia una repoblació mallorquina cognoms Frau, Nadal, Fullana, etc.) i SANCHIS GUARNER recull aquesta dita popular: "En la vall de Seta, els mallorquins i el garruts".

La Safor.—Com a feu del Duc de Gandia s'ha de pensar que fou repoblada en part per mallorquins i ens consta la residència d'algun a Oliva, Xeraco, etc.

La repoblació que hem descrit va ser planificada pels caps senyoriais, aprofitant la deteriorada relació pobladors-recursos de la pagesia mallorquina. Una vegada traslladat ací, el pagés — mà d'obra barata — es veu forçat a acceptar les condicions lleonines que imposen els senyors, esdevenint un excellent succedani del morisc, i endemés suplantant els colons peninsulars, més reacios a suportar les dures clàusules de les cartes de poblament (cas evident a Sagra, Sanet i els Negrals) que, fins i tot, espenten els mateixos illencs a un pelegrinatge geogràfic a la recerca d'un millorament del *status* propi, el que explica la seua dispersió per les comarques valencianes (SEGURA DE LAGO ha assenyalat certs llinatges mallorquins a Algemesí).

És clar, que no sols Tàrbena i Gallinera — citades per multitud d'autors — sinó un vast àmbit geogràfic del País Valencià va ser repoblat després del 1609 per mallorquins. El fet, com hem vist, és evident per tot arreu de la Marina Alta i sembla extensiu a bona part de la Marina Baixa, així com de l'Alcoià i de la Safor (i també hi hauríem d'afegir la Vall d'Albaida). Per tant, la conclusió de TORRES MOHERA — que en síntesi seria: "la repoblació fou un trasvàs de cristians nous dins el mateix País Valencià i sols un 5'8 % hauria vingut de fora" — caldria qüestionar-la, almenys per no ser genèrica per a tot el País.

La repoblació mallorquina és secundada moltes vegades (ho hem citat a Dénia, però és freqüent a altres llocs) per immigrants catalans i occitans. Els nous colons s'hi juxtaposen als descendents de la població catalana establida al segle XIII. Així reforcen els vincles que les esmentades comarques valencianes han mantingut molt de temps amb les Illes i amb Catalunya, almenys d'ençà que al segle XI els reis musulmans de la Taifa de Dénia conqueriren l'arxipèlag balear i adscrigueren eclesiàsticament els seus estats a la diòcesi de Barcelona (R. CHABÁS).

Aquestos repobladors contribuirien — els fillòlegs tenen l'última paraula — a mantenir la riquesa idiomàtica d'aquestes comarques: notòria és la fama del seu bon parlar. Com a llegat illenc, darrere de tres segles llargs de desvinculació, observem certs trets

lingüístics: l'article salat (es, sa) i personal (En) i algun vocable genuí conservats a Tàrbena (VENY I CLAR) i, fins no fa molt, a Gallinera, així com certes tradicions — reminiscències de l'embotit i del bolero mallorquins — i alguns topònims (bassa de Sineu, a Pego; masia de Safora, a Callosa; punta del Mallorquí, a Calp, i séquia dels Mallorquins, a Albalat de la Ribera).⁷

Hi ha varies qüestions molt suggestives encadenades en aquest tema, tal com la supervivència d'efectius moriscos, l'influx de l'expulsió i de la repoblació sobre la concentració de l'hàbitat, l'anàlisi de les cartes de poblament i allò que reflexen de l'economia de llavors i del *status* social dels colons, la seua rebellia

— bandolerisme — i la relació amb l'alçament camperol del 1693. Potser les tractem en altra ocasió.

JOSEP COSTA I MAS

Departament de Geografia d'Alacant

⁷ Afinant més es podrien treure altres paral·lelismes entre la Marina i les Illes, que si poden ser deguts a la semblança dels paisatges físics, també és cert que han pogut ser potenciats per l'immigració insular. Pensem en l'ús tradicional que tant el pagès mallorquí com el camperol de la Marina fan de certes pseudo-algues marines per a obtenir el fem; i que si Mallorca és l'"illa dels molins de vent", aquests artificis són igualment nombrosos des de Dénia fins a Calp; i que l'explotació del "marés" mallorquí és similar a la de la "tosca": es tracta de la mateixa pedra, utilitzada tant en la catedral de Mallorca com en l'església de Xàbia.

BILIOGRAFIA

Báculo Pastoral o Libro de las noticias concernientes al buen gobierno de esta Iglesia Parroquial de Benisvá i Lugares anexos... (1765), manuscrit, Arxiu de l'església de Benissivà.

BOIX, V.: *Vida y escritos de la venerable Sor Maria de Jesús, fundadora del convento de Religiosas Agustinas descalzas de la Villa de Jávea*, Denia, P. Botella, 1865, 388 pp.

CASEY, J.: "Moriscos and depopulation of Valencia", *Past and Present*, núm. 50, Oxford, 1971, pp. 19-40.

CAVANILLES, A. J.: *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Población y frutos del Reyno de Valencia*, Madrid, 1795-97; ed. facsímil, Valencia, Art. Gráf. Soler, 1972, 2 vols.

CHABÁS LLORENS, R.: *Historia de la ciudad de Denia*, Denia, P. Botella, 1874-76; 3.ª ed., Alicante, Instituto de Estudios Alicantinos, 1972, 2 tomos.

FUSTER PÉREZ, J.: *Baronía de Polop*, Valencia, Suc. de Vives Mora, 1971, 428 pp.

GINER BOLUFER, C.: "Topografía histórica de los Valles de Pego", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 2.ª ép., t. XV, núm. 17, Valencia, enero-abril 1947, pp. 46-47.

GINER BOLUFER, C.: "Identitat dels 'blavets' (moriscos) de les Valls de Pego, expellits el 1609, i dels nous pobladors", *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, abril 1971 (inéd.).

HURTADO ALVAREZ, E.: *Los Valles de Seta y Travedell (Bosquejo geográfico-histórico)*, Alicante, Caja de Ahorros Provincial, 1976, 219 pp.

LAPEYRE, H.: *Géographie de l'Espagne morisque*, París, SEVPEN, 1959, 301 pp.

MESTRE PALACIO, J.: *Alcalalí*, Valencia, Semana Gráfica, 1970, 693 pp.

MOLL, F. de B.: *Els llinatges catalans (Catalunya, País Valencià, Illes Balears). Assaig de divulgació lingüística*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1959, 445 pp.

ROSSELLÓ VERGER, V. M.: "Ensayo de una división comarcal de la provincia de Alicante", *Cuadernos de Geografía*, núm. 1, Valencia, 1964, pp. 157-177.

SANCHIS GUARNER, M.: "Dictados tópicos de la comarca de Denia, Pego y La Marina", *Revista Valenciana de Filología*, t. V, Valencia, Instituto de Literatura y Estudios Filológicos, 1955-58, pp. 7-62.

SANCHIS GUARNER, M.: *Els pobles valencians parlen els uns dels altres*, València, L'Estel, 1963, 3 vols.

SEGURA DE LAGO, J.: *Llinatges d'un poble valencià: Algemesí. Estudi històric i demogràfic, 1433-1850*, València, Diputació Provincial, 1975, 283 pp.

TORRES MORERA, J. R.: *Repoblación del Reino de Valencia después de la expulsión de los moriscos*, Valencia, Ayuntamiento, 1969, 199 pp.

VENY I CLAR, J.: "El llegat lingüístic mallorquí a Tàrbena (Alacant)", *Lluc*, núm. 614, Palma de Mallorca, maig 1972, pp. 18-20.